

Molnár Irén

AZ ÉLETMÓD-SZOCIOLÓGIÁBAN, MINT A FOGYASZTÁS-SZOCIOLÓGIA ÁTFOGÓ FORMÁJÁBAN ELÉRT ÚJABB KUTATÁSI EREDMÉNYEK

Bevezetés

Ez a munka a szabadkai Közgazdasági Kar szervezésében megtartott, meghatározott témakörű szimpóziumra készült, ebből következik a dolgozat jellege is. Céloom a teljességre való törekvés lehetetlenségének tudatában is, feltárni és a lehetőségekhez mérten nagyvonalakban bemutatni egy fiatal szociológiai ágazatban világszerte elért eredményeket, törekvéseket és feladatokat. Éppen ezért az elmélyültebb fejtegetés egy-egy témakörben szinte lehetetlen. Nemcsak a feldolgozott problémákat lehet tovább részletezni, hanem egyes jellegzetes momentumok is kimaradtak, mint pl. az időmérlegkutatás-szabadidő (amivel a szimpózium egy másik résztvevője foglalkozik), vagy a család ill. a nők szemszögéből szemlélt életmódváltozások, gazdasági érvelések stb. A megközelítési módban érezhető, hogy a polgári és szocialista országok kutatási irányvonalak között párhuzamot vontam. Nem mindig hálás módszer ez, de esetünkben így figyelemreméltó eredményekhez juthatunk.

A felhasznált irodalom legnagyobb része szerepel a mellékelt bibliográfiában is, de szükségesnek találok összegezni:

A szociológia ágazatai — összeállította és szerkesztette Kulcsár Kálmán; Kosuth Könyvkiadó, 1975.

G. Glicerman: Lenin- és a szocialista életmód kialakulása — Társadalmi Szemle, 1974. ápr. (61. old.)

Pataki Ferenc: Kollektivizmus és szocialista életmód — Valóság, 1976. 6. szám (7. old.)

Hankiss Elemér — Manchin Győző: Szempontok az élet „minőségének” szociológiai vizsgálatához — Valóság, 1976. 6. szám (20. old.)

Életkörülmények, életforma, életmód — Szemelvények a szocialista életmóddal foglalkozó Szovjet szociológiai irodalomból (Balázs István), Valóság, 1976, 6. szám (35. old.).

H. Sas Judit: *Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban* — Akadémiai Kiadó, 1976.

Szántó Miklós: *Munkaidő csökkentés és életmód* — Akadémiai Kiadó, 1974.

Szovjet szociológia ma — Kossuth Könyvkiadó, 1971.

Köpeczi Béla: *Életmód és tudat* — Társadalmi Szemle, 1976, 4. szám
Szociológia, 1975, 1. és 2. szám.

Elsődleges célunkat szem előtt tartva természetesen nem maradhatott ki a bibliográfia sem, habár az sem teljes. Igyekeztünk csak a legújabb megjelent és beszerezhető irodalmat feltüntetni. A munkában, a zárójelekben feltüntetett számok mindenkor a bibliográfiára utalnak.

A szerző

Kísérlet az életmód fogalmának meghatározására

Nálunk, de külföldön is, az utóbbi időben igen sok vita folyik az életmódról és társadalmi sajátosságairól. Az életmód-szociológia, mint a szociológia egyik szakterülete még igen fiatal és kiforratlan; fogalmi apparátusa nem kristályosodott még ki, de nagyfokú fejlődése máris kihatott a társadalompolitika, a társadalmi tervezés ösztönzésére is. Ma már az életszínvonal mennyiségi kutatói mellett központi helyet kap a polgárok magasabb, igényesebb életmódjának vizsgálata is. Az életmód-szociológia szemszögéből ez újabb elméletalkotást, módszertani-, összehasonlító elemzéseket vont maga után. A szocializmus fejlődésével ez a kérdés szinte szükségszerűen előtérbe kerül. Az anyagi javak megteremtésében elért haladással mind fontosabbá válik az egyén és a társadalom szempontjából is, hogy az ember hogyan él a rendelkezésére álló javakkal, milyen módon dolgozik, lakik, művelődik, szórakozik stb. Az életmód éppen erre a hogyanra utal, és nem téveszthető össze az életszínvonallal, amely az anyagi létfeltételeket, az objektív tényezőket jelöli. Az életmód és az életszínvonal azonosítását főleg a „fogyasztói társadalom” hívei fogadják el, mert szerintük az életmódot kizárólag az adott anyagi tényezők befolyásolják. Velük szemben, az „újbaloldaliak” egyoldalúan a tudat hatását emelik ki. Az életmód szorosan összefügg a tudattal, de a társadalmi fejlődésben az objektív tényezőktől nem választhatjuk el.

A tőkés társadalom képviselői hajlamosak felcserélni az életmód fogalmát „életstílussal”, amelyet minden ember maga választ. Toffler, amerikai szociológus, több kiadásban megjelent könyvében az életstílus sokféleségéről beszél („Future Shock”), ahol az embertől függ, hippy lesz vagy négerpárti, avagy entellektüel, illetve egészen más. Tudnunk kell, hogy a társadalom és az osztály életmódját a létviszonyok határozzák meg. „Nem az emberek tudata az, amely létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza” (Marx Károly: *A politikai gazdaságtan bírálatához*; Előszó, 1859).

Első lépések . . .

Az empirikus társadalomkutatás kezdetével megindult az életmód tudományos tanulmányozása is. Az első ilyen témájú marxista műként Engels „A munkásosztály helyzete Angliában” 1845-ben megjelent klasszikus tanulmányát tekintjük. Ide tartozik Le Play összehasonlító szociográfiai munkája is: „Az európai munkások” „Tanulmányok az európai munkásnépesség munkájáról, családi életéről és erkölcsi állapotáról.” 1855-ből. Tehát a kezdet átfogó, leíró kutatás volt. Ez a tradíció máig is megmaradt az *angol* szociológiában. (86) Az első konkrét lépéseket Belgiumban, majd Angliában tették a munkásrétegek társadalmi stitistikai vizsgálatával, hogy végül is az „életminőség kutatása” az Egyesült Államokban bontakozzék ki századunk 30-as éveiben. A múlt század utolsó harmadában, előbb Németországban, Franciaországban, és majd a XX. századbeli iparilag fejlett államokban állandóan gyűjtötték a társadalmi statisztikai adatokat. Az *amerikai* empirikus szociológia kezdeteire is jellemző volt a szegények, az „alsó” rétegek életstílusa iránti érdeklődés. (Chicagói iskola — 3. és 24.) Külön figyelmet érdemel a „viselkedési rendszer” kutatása, egy csoport tagjainak viselkedése egymással szemben és a csoporton kívüliek iránt. Az életmódkutatást máshol a társadalmi rétegződések keretein belül foglalták össze (50). 1929-ben megalakult, az első elnöki bizottság, hogy feltérképezze az amerikai társadalom különböző rétegeinek élethelyzetét, majd a 30-as évek második felében elkészült egy ún. „általános jószág index” segítségével az első összehasonlító felmérés a városok között. 1952 óta az ENSZ minden évben kiadja: „A világ helyzetéről szóló jelentést”. A 60-as évek elején a NASA megbízásából egy harvardi kutatócsoport (Raymond Bauer vezetésével) a gazdasági jelzőszámok mintájára társadalmi jelzőszámokat dolgoz ki. 1966-ban, majd 1968-ban fontos tanulmányok jelennek meg (Bauer és Russel Sage Foundationtól). 1967-ben a kongresszus előtt már törvényjavaslat jelenik meg a rendszeres „társadalmi jelentések” készítésének programjáról.

A szocialista országokban az életmódkutatásoknak nagy hagyományai vannak. A *Szovjetunióban* már az Októberi forradalom után elkezdődött, a társadalomvizsgálat keretein belül az uralkodó osztály és az egyes társadalmi rétegek életmódjainak feltárása. (64.). Lenin szerint: „minden társadalmi rétegnek megvan a maga „életmódja”, megvannak a maga szokásai, a maga hajlamai” (43: 388. old.) Később is a tervezésben igen megfelelő eszköznek bizonyult például az időmérés-technika. Sztrumilin, már 1923-ban konkrét szociológiai kutatásokat végzett e téren.

A második világháború után kevésbé foglalkoztak életmódkutatással a tudósok; az empirikus szociológia majd csak az 1950-es évek végén érezteti hatását a szocialista országokban. Szovjetunióban Prudenzkij (1959)

ismét időmérlegkutatásba kezd. *Magyarországon* Kulcsár Kálmán, Szántó Miklós, Losonczy Ágnes, H. Sas Júlia és Sípós J. ér el újabb eredményeket (40, 61 és 72). *Csehszlovákiában* Mochonin végez réteg- és életmódvizsgálatot. (48) *Romániában* Cernea az urbanizációt kapcsolja e témakörhöz. (9). Ma már kifinomult elméleti és módszertani kutatásokkal találkozunk világszerte. Ezt nagyban elősegítette, hogy a szocialista országok egyöntetűen a marxista társadalomfilozófiára és azon belül a munka elsődleges szerepére támaszkodtak. (32).

Az életmód kutatásának metodikai problémái

Igen gyakran figyelhetünk fel az életmód kutatása esetében, hogy a többi szakszociológiai módszertannal szemben a kutatások nem kumulatív jellegűek, hanem minden vizsgálat újra és újra a „kezdetekig megy vissza” (41—117 old.) elsősorban a vizsgálati problémák bonyolultsága miatt. Az elméleti, ill. a fogalmi előrehaladást, ugyanis nem követte megfelelőképpen az empirikus adatelemzés. Ennek az ellentmondásnak a következménye az is, hogy hitetlenkedve tekintenek a gyakorlati kutatások sikereire, és maga az életmód fogalma is túlságosan köznapi értelmezést kap. Az életmód fogalom társadalmi hatókörének nincs egyöntetű értelmezése, hisz más fogalmi és módszertani alapja van az egyén — a társadalom vagy egy csoport életének kutatásakor. Manchin Győző Róbert (41) szerint a homogén életmódot folytató társadalmi csoportok esetében két alapvető, magyarázó elvet ismer a szociológia: strukturalista elvet — az objektív feltételrendszer hatását figyelni, és az interakcionalistát — a szubjektív elemeket szemlélő elvet. Az első egy társadalom strukturális különbségeit hozza ki. (O. Lewis kutatásaiban sokat vitatott „szegénység kultúrája” fogalom) — ahol gyakran elvész a függő és a független változók viszonya. A második elv legtöbbször deviáns szubkultúrák társadalmi okozatait magyarázza (fiatalkorú bűnözők életstílusa stb.), főleg a jellegzetesen leszűkített kommunikációs csatornákra hivatkozva az egyes társadalmi rétegek között. A helyes út mindenesetre a két módszer vegyes alkalmazása, hisz kiegészítik egymást a szubjektív és objektív meghatározók. A legutóbbi életmód-szociológiai kutatásokra már a szintetizmus jellemző: az elemzésbe a legkülönbözőbb szempontokat is be kell vonni, egy-egy okozat ill. a legfontosabb tényező kiemelésével. Tehát az életmód modellálása összetett feladat, amely speciális és konkrét kutatásokat igényel. Jelenleg több ilyen modell kidolgozása van folyamatban.

Az „életminőség” kutatása és modellezése

Ma már a tudósok százai foglalkoznak a társadalmi jelzőszámrendszer kidolgozásával, az életminőség regisztrálásával, statisztikai módszereivel. (31). Európában is több társadalmi statisztikus, szociológus foglalkozik ezzel (Shonfield Shaw, 1972., Zapf, 1973., 1975., Girardean, 1972.), és persze más kontinenseken is (Japán: White paper, 1973., Dél-Amerika: Malfmann, 1975. stb.). A kifejezetten életminőség kutatás legjelentősebb példája a 70-es évek elején alakult ki *amerikai* empirikus szociológiai kutatóközpontban, a michigani egyetem Survey Research Centerében, ahol szociológiai és szocio-pszichológiai módszerek ötvöztetésével dolgoznak. Az életminőség szubjektív elemeinek feltárására töreksenek Andrews és Withey amerikai kutatók mintegy 3 éve, korszerű kérdőíves és mélyinterjú vizsgálatokkal. Arra törekednek, hogy minél több tényezőt figyelembe vegyenek és csoportosítsák azokat stb. (2)

A szocialista államokban a KGST Statisztikai Állandó Bizottsága hangozolja össze a társadalmi jelzőszámokat (főleg a keleteurópai országok részére). A munka még kezdeti szakaszában a társadalmi statisztika hagyományos módszereivel folyik, de tervben van az adatfelvételi bázisok bővítése, újabb kiegészítő rendszerek alakítása, mutatórendszerek kidolgozása stb. A *Csehszlovák Akadémia* Filozófiai és Szociológiai Intézete (M. Illner vezetésével) elméleti munkájában már nem a nyugati kutatók szükséglet központú életmód meghatározásával foglalkozik, hanem az emberi tevékenységet próbálja modellbe kvantifikálni. Az életmód cselekvésen alapuló jellegét kutatja egy *szovjet* csoport is (G. V. Csipov és V. V. Kolbanovsky vezetésével) a „több dimenziós” indikátorhálózat kidolgozását javasolva. Még tovább lép N. D. Mansurov (49). Az életmód egészét felölelő modellben a teljes-emberi aktivitásrendszert hat alapvető szférára osztja fel. Ő „integrális mutatókkal”, a marxista társadalomelmélettel kapcsolja össze az empirikus mutatókat. Ilyen összesítő mutatók például: progresszivitás, politikai tájékozottság és tudatosság, az életmód közösségi jellege, életszínvonal, életstílus, aktivitás-szint (Mansurov, 1974). Besztuzsev-Lada az életmódkutatás fő szorgalmazója a Szovjetunióban. Ő a társadalmi indikátorok két típusát ismeri: „minőségi és mennyiségi indikátorokat”. Az összes társadalmi szükségletek — egy nagyobb értékaktivitás rendszerben — pedig még négy alrendszerben sűrűsödnek.

Magyarországon Andorka Rudolf vezeti a kutatásokat, fejlett, társadalmi mozgásokat tükröző jelzőszámrendszerrel; („társadalmi mérlegek” és „áramlási mátrixok”). Jelentős eredményeket ért el Losonczy Ágnes A békés-megyei vizsgálatát feldolgozó könyvével is. Ő az alapvető életkülönbségeket, az ember tárgyi, anyagi környezetének eltérő feltételeiből vezeti le (47. 368. old.). A területi mobilitás, a migráció gyakran magával

hozza az életmódváltozást (46). Ezért, nem egy kutató tér át az urbanizáció és település-szociológia területére az életmód kutatása során. 1976-ban jelent meg H. Sas Judit tanulmánykötete „Életmód és család, Az emberi viszonyok alakulása a családban”, címmel, szintén a Békés megyei életmód vizsgálata alapján. A családra jellemző kapcsolatok jellegét, szerkezetét elemezve, a tulajdonnal, fogyasztással kapcsolatos dolgokat, vagy azok változását mérlegelve kimerítő és alapos kutatási eredményeket mutat fel a szerző.

A szocialista életmód kialakulása

Az utóbbi években mind gyakrabban emlegetik, a „szocialista életmód” fogalmát. (26) A szocializmus fejlődésével párhuzamosan formálódik az életmód is, de csak a fejlett szocialista társadalmi viszonyokban érik be. Ez alatt többek között a társadalom gazdasági szerveztségének érettségét, a munka és a társadalmi viszonyok, valamint a demokratikus formák megfelelő fejlettségét értjük. A gazdasági és kulturális előrehadás hosszútávú törekvései a kommunizmus felé mindenképpen sokban függenek a szocialista életmód alapvető jellegzetességeinek helyes értelmezésétől. Az állami-, ill. társadalmi tulajdonban levő termelési eszközökkel a termelés biztosítja a dolgozók alapvető érdekeinek egységét, a helyes, kollektív életmód kialakulását. Lenin életében csupán csak megkezdődött a szocialista életmód kialakulása a párt tudatos törekvéseivel. Lenin itt is, mint az összes társadalmi jelenségek szemlélésénél, azt követelte, hogy a jelenségeket a meghatározott társadalmi-gazdasági alakulattal összefüggésben vizsgálják. A társadalmi-gazdasági alakulat átfogó vizsgálata viszont magába foglalja az életmód tanulmányozását is, az ember egész tevékenységével, munkaviszonyával együtt. A termelés megszervezésének formája, a tudományos és technikai fejlettség színvonala (a termelőerők fejlettségi foka), tehát nagy befolyással van, de mégsem egyedüli komponens. Az életmód társadalmi fogalom és jellegzetességeit az egész társadalmi rendszer meghatározza (az emberek közti kapcsolat, lakásviszonyok, osztálytagozódás, politikai rendszer stb.).

Nyilvánvaló, hogy a szocialista életminőség nagyban különbözik a kizsákmányoló társadalométól. Ezt legjobban a következők érzékeltetik: a szociális biztonság, a határozatok meghozatalában való részvétel, az orvosi ellátás, a környezetvédelem, a foglalkoztatás stb. A tőkés társadalmi rendszer reformista törekvései a szocialista viszonyokhoz képest csak utópisztikus elképzelések, még ha pillanatnyi elégedettséget is nyújtanak. A marxizmus klasszikusai elméleti feltevéseikben, nem felejtették el a forradalmi változások lényegét: a proletárok a termelési viszonyokat új ala-

pokra helyezik, és ez nem egyéb, mint ahogy a „Német ideológiá”-ban írták, „a maguk új emberi minőségében, megvalósult új életmód”. Az ember forradalmi úton újratermeli a társadalmat, de egyúttal és csakis így alakítja önmagát. „A forradalmi tevékenységben a maga megváltoztatás egybeesik a körülmények megváltoztatásával.” (Marx—Engels Művei 3. k. Budapest, 1960. 197. l.)

Ha az életmódot objektív kategóriaként kezeljük, meg kell határozni szerkezeti elemeit is. Elsősorban a mindennapi életet figyeljük, de mivel az a társadalmi élet szerves része, nem hagyhatjuk ki a munka kategóriáját sem, szervezeti formájával és szociális jelentőségével. Ide tartozik a szabad idő felhasználásának, de az anyagi és a kulturális igények formái is az egyének társadalmi-politikai döntéshozatalával együtt. Az életmód komponensei tehát a társadalmi léte, de a társadalmi tudatra is vonatkoznak, mégis Lenin véleménye szerint: „Csak azt szabad elértnek tekintenünk, ami meggyökeredzett a kultúrában, a mindennapi életben, a szokásokban.” (Lenin Válogatott Művei, III. köt., Kossuth Könyvkiadó, 1967., 472. o.) A szocialista életmód célja az egységesítés, ill. a minél homogénabb életmód megteremtése az egész társadalomban. Az antagonisztikus társadalomban „minden társadalmi rétegnek megvan a maga „életmódja”, megvannak a maga szokásai, a maga hajlamai.” (Lenin Összes Művei 25. k. Kossuth Könyvkiadó, 1970., 338. old.) Az osztályellentétek megszüntetésével azonban fokozatosan eltűnnek a város és falu, a különböző nemzetek és nemzetiségek, a fizikai és szellemi munka, a férfiak és a nők társadalmi helyzetében stb. örökölt ellentmondások. Lenin a jólét és a szabad fejlődésének útját, már „A szovjet hatalom soron levő feladatai”-ban, a „Hogyan szervezzük meg a versenyt?” és „A nagy kezdeményezés” című írásaiban előirányozta. A szocialista életmód alapjaiban legfontosabb „az a nagy változás, amikor a kényszerű munkát felváltja a magunknak végzett munka, az óriási országos méretekben (bizonyos fokig nemzetközi, világméretekben) tervszerűen szervezett munka.” (Lenin Összes Művei 35. köt., Kossuth Könyvkiadó, 1972. 197. old.) A kizsákmányolástól mentes munka, a „mindenki egyért, egy mindenkiért” (Lenin Művei 31. k. Szikra, 1951. 118. old.) elve alapján neveli a szocialista embert, hogy életmódja elválaszthatatlan lesz a társadalom jólététől és alapvető „jellegzetessége az embernek, mint alkotó lénynek általános, mindenoldalú társadalmi fejlődése.” (Ember-Tudomány-Technika, Moszkva 1973, 220. old.) A szocialista életmódot, így áthatja a kollektívizmus, a humanizmus — hangoztatják a szovjet szociológusok. Ezért emlegeti Pataki Ferenc, a „Kollektívizmus és szocialista életmód” című (Valóság, 1976/6. sz.) munkájában, a kollektívizmust, mint a szocialista életmód értékmutatóját. Erről a problémáról 1973—74 folyamán Szovjetunióban egész sor tudományos tanácskozás zajlott le. A résztvevők (szociológusok,

filozófusok, pszichológusok, pedagógusok, jogászok és közgazdászok), sokoldalúan boncolgatták az emberek közti új viszonyok alapját, az új minősítő jelzőket, a makrokollektívák elemzési szintjén. „A kollektivizmus mint az egyéni magatartást és a társadalmi kapcsolatokat szabályozó érték az egyéni érdekek, az egyéni törekvések és szükségletek olyan megvalósítását jelenti, amelyek során az egyén önmagát valamely tágabb vagy szűkebb, reális közösséggel, sőt ezek fokozatosan bővülő sorával tudatosan azonosítva-önérdekeivel együtt e kollektívum érdekeit is igyekszik szolgálni és megvalósítani.” (55) Az életmódkutatás e témakörében a szovjet tudósok nem felejtik el a szolidaritást, de az egyén és a közösség közti konfliktusok tanulmányozását sem.

Napjainkban, a társadalomtudományok jelentős fellendüléséről beszélhetünk általában Szovjetunióban. (P. N. Fedosejev megállapításai, a Társadalmi Szemle 1975/2. számában) A XXIV. kongresszus határozatainak megvalósításakor az SZKP hatalmas szervező munkát fejtett ki a társadalom gazdasági társadalmi-politikai és kulturális fejlesztése terén. „Legfontosabb törekvései a fejlett szocialista társadalom problémáinak komplex kidolgozására irányulnak.” Itt találkoznak a gazdasági, társadalmi, ideológiai, nevelő, de az életmódot érintő problémák is. Az utóbbi évek társadalomtudósainak legnagyobb vállalkozása egy hosszútávú 1990-ig tartó komplex kutatási program kidolgozása, valamint egy ötéves terv részletezése volt. 1975 júniusában Moszkvában nemzetközi szociológiai tanácskozást tartottak, melyen 7 keleteurópai ország vett részt. A tudományos konferencia napirendjén elsősorban a társadalmi struktúra vizsgálata, tervezés és prognosztizálás, másrészt a következő ötéves időszak kutatási programjának kialakítása volt. Így igyekeztek konkrét próbálkozásokkal felvázolni a szocializmus perspektíváit, egyetemesíteni a törekvéseket, a termelés, az integráció, a tervezésemélet területén is. Tovább sor kerül majd a társadalmi struktúra változásainak, az állami és társadalmi élet demokratizálásának és a mai nemzeti folyamatok elemzésére is. Az ún. kommunista nevelés a szocialista életmód kutatásában szintén a sokrétű és komplex módszert fogják alkalmazni.

Társadalmi rétegződés és életmód

Az életmód, ha éppen úgy akarjuk, a társadalmi rétegződésnek az eleme. Kapcsolatuk a szociológiai kutatások során gyakran összemosódik. Az empirikus kutatások során leggyakrabban a munkásosztály életmódjával foglalkoznak.

A polgári szociológusok vitája főleg akörül forog, hogy a munkásosztály hogyan, milyen mértékben „polgáriasodott el” és vált „középosz-

tálya”. Jelentős, az *angolok* kutatása e téren (Goldthorpe, Lockwood, Bechofe és Platt), akik három területre összpontosították az angol munkások életének megfigyelését: (1) a munkával kapcsolatos jelenségekre, (2) a munkahelyen jelentkező elvárásokra, és (3) a társadalmi kapcsolataikkal, kilátásaikkal kapcsolatos dolgokra. Következtetéseikből olvashatjuk, hogy szerintük a munkásosztály tudatlanul és nem szándékosan, de kitarótan követi a középosztály életstílusát, mégsem integrálódik azok társadalmával. Az *amerikaiak* (A. B. Shostak (67) és S. M. Miller) az „új munkásosztály” életmódjával foglalkoznak. Tanulmányozásaikban elválasztják a szak- és betanított munkásokat a szakképzettlen alkalmazottaktól, (51) az „alsó osztálytól”. A különbségek kialakulásának okát főleg a gazdaságban, jövedelmi különbségekben látják, míg mások közvetlenül az életmódban keresik a rétegződés kritériumát. Az utóbbi meghatározás kizárólagos alkalmazása félrevezető is lehet. Ugyanazt a viselkedést vagy értékrendszert más-más rétegek esetében különbözőképpen ítélnék meg, hisz gyökerei és következményei is mások.

A szocialista országokban, a munkásosztállyal kapcsolatos vizsgálatok mindig kapcsolatban állnak a munka és a munkamegosztás jellegével. Ma már belátjuk, hogy lassan eltűnnek az ipari munkások és a szolgáltatásban dolgozók tipikus életmódja közti óriási különbségek; sőt arra törekszünk, hogy a fizikai és szellemi munkás végül is egyformán, dolgozóként éljen a szocialista társadalomban. A hatvanas évek során lendültek fel *Szovjetunióban* (V. Jadov, majd L. Gordon és E. Klopov — 28, 84, 29), és *Lengyelországban* (Wesalowski és J. Szczepanski — 81), az ilyen témájú vizsgálatok. Tehát az életmódot szorosan a társadalom struktúrájával kapcsolatosan vizsgálják; a hagyományos osztály- és réteg megoszlást felbontva.

A *magyar* szociológia munkástörténeti kutatásaiban (45) jelentős helyet foglal el Rézler Gyula munkaközösség vizsgálatsorozata (57, 58) Kemény István (37) kutatása, aki szerint, a gazdasági pozíció és a történelmileg megszabott szituáció határozza meg az életmódot (pl. a falun élő ipari munkásság = üzemi munka + háztáji munka). Egyre jelentősebbek, a munkásnők társadalmi helyzetével kapcsolatban világszerte elért kutatási eredmények. Sajátos szociológiai problémákra kívják fel figyelmünket ezek az adatok (Turgonyi Júlia és Ferge Zsuzsa művei 79). A munkásság köréből a legjellemzőbb eredményeket Szántó Miklósnál találjuk. Ő a mai munkásosztály rétegződését így határozza meg: a régi városi eredetű szakmunkás (ma csoportvezető, művezető, brigádtag, törzsmunkás), a faluról felkerült szakmunkás (betanított vagy szakmunkások — igyekeznek a munkásosztályban gyökeret vetni), ingázó munkások (betanított- vagy segédmunkás — meg akarnak állapodni városlakóként), átmeneti típus (rövid ideig gyárban, de inkább tsz-ben, vagy a szolgáltatásban keres ál-

lást — gyakran fiatal, betanított értelmiségi, lumpelemek stb.). A dolgozók tömegét nagyvonalakban öntudatos munkásságra, falusi lakosságra és értelmiségre osztja. A reális strukturális modellek alapot nyújtanak az életmódtípusok feltárásában és az összefüggéseket, változásokat kereső vizsgálatokban.

Külön figyelmet érdemel az életmód keretben ill. időben való kutatása. Az emberi tevékenység időbeli rendezése és szisztematikus tanulmányozása e tudományág jellemző területe. Metodológiai előnye az, hogy a mindennapi élet szerkezetéből közvetlenül nyerünk információkat. Az időmérleg-kutatási eredményeket szintén nem szabad a munkától függetlenül elemeznünk, még a szabad idő szférájának szempontjából sem.

Legújabb fejlemények az életmód vizsgálatában

A hetvenes években már sokfajta, szerteágazó kutatási irányzat jelentkezett. E lazán kapcsolódó irányzatok most egy integrációs folyamatban próbálják megtalálni az egységes szemléletet. A prognosztizáló társadalmi tényezők ilyen tendenciók nélkül nem is juthatnának sokat előre. Különös hangsúlyt kap a szocialista életmód komplex társadalmi-gazdasági modelljének kidolgozása. A *szovjet* közgazdászok, szociológusok, filozófusok és más tudósok éppen afelé törekszenek, hogy e modell ne korlátozódjék az anyagi javak és szolgáltatások racionális fogyasztási mérlegének felépítésére (20:40). Ilyen igyekezet volt tapasztalható a Magyar Tudományos Akadémia és a Szovjetunió Tudományos Akadémiája közötti legutóbbi ülésen, amelyet Moszkvában, 1976. április 13—16-áig tartottak. A bizottság ülésének vitájában, M. N. Rutkevics az életmódnak, mint marxista kategóriának elméleti kimunkálását sürgette (a marxizmus klaszszikusainak munkája alapján — különösen jelentősnek tartotta a „Német ideológiát”). Kulcsár Kálmán az életmód alakulásában közreható tényezőket, feltételeket és társadalmi-politikai lehetőségeit elemezte. Szerinte a kutatások, vizsgálatok a szocialista társadalom fejlődésétől, a gazdasági fejlettségtől függenek. De az életmód szocialista jellegének további erősödése egyúttal a további gazdasági, politikai, kulturális fejlődés feltétele is, így semmiképpen sem tekinthető csak valamilyen „humán” jellegű problémának és megoldani sem lehet csak a tudat szintjén, hanem befolyásolni kell a jelenségeket, alakítani a feltételeket.

„Az össztársadalmi folyamatok ilyen méretű tervezéséhez kevésbé szokott *amerikai* szociológusokat valósággal megrészegítette a hatvanas évek végétől kezdve az alkalmazott szociológia iránt megnyilvánuló kormányzati igény a gazdasági indikátorrendszerhez hasonló társadalmi indikátorrendszer kidolgozására, amely hivatott lenne a társadalmi változások

nyomon követésére, az élet minőségi, nem gazdasági elemeinek mérhetővé tételére.” (41—130. oldal.)

Az életmód társadalmi indikátorainak modellálásában ma már nemzetközi kooperáció várható, összehasonlító vizsgálatokkal, ami mindenképpen elősegíti majd a makrotársadalmi folyamatok szociológiai elméleteinek előrehaladását is.

Bibliográfia

1. Allardt, E.: About Dimensions of Welfare (A jólét dimenziói). Helsinki, 1973.
2. Andrews, F. M.—Withey, S. B.: Developing Measures of Perceived Life Quality: Results from Several National Surveys (Az érzékelt életminőség mérésének kifejlesztése: néhány nemzeti vizsgálat eredményei) „Social Indicators Research”, 1974. 1. sz.
3. Arnold, D. A. (szerk.): The Sociology of Subcultures (A szubkultúrák szociológiája). Berkeley, 1970.
4. Balázs István (összeállította): Életkörülmények, életforma, életmód — Szemelvények a szocialista életmóddal foglalkozó szovjet szociológiai irodalomból; Valóság, 1976/6. sz., 35. o.
5. Beszuczsev—Lada, I. V.: Forecasting of Changes in way of Life (Az életmódváltozások előrejelzése). Moszkva, 1974.
6. Bolgov, V. I.: Time-budget, way of Life and quality of Life. The Measurement of Way of Life as a Funktion of Time-budget Structure (Időmérleg, életmód és életminőség, Az életmód mérése az időmérleg függvényében). Moszkva, 1974.
7. Brand, J.: The Politics of Social Indicators (A társadalmi indikátorok politikája). „British Journal of Sociology”, 1975, márc.
8. Campbell, A.—Converse, P.: The Human Meaning of Social Change. (A társadalmi változások emberi értelme). New York, Russel Sage Foundation, 1972.
9. Cernea, M.: La pénétration de la technique dans la vie de la famille paysanne (A modern technika hatása a parasztcsalád életére). „Revue Roumaine des Sciences Sociales”, 1966. 10. sz.
10. Chombart de Lauwe, P. H.: Des hommes et des villes (Az emberekről és a városokról). Párizs, Payot, 1970. (2. kiadás).
11. Chombart de Lauwe, P. H.: La vie quotidienne des familles ouvrières (A munkáscsaládok mindennapi élete). CNRS, 1956.
12. Cohen, K. A.: Delinquent Boys (Bűnöző fiúk). Glencoe, Free Press, 1955.
13. Cseh-Szombathi L.—Surányi B.: Az életmód statisztikai vizsgálatának néhány kérdése, „Statisztikai Szemle”, 1974. ápr.
14. J. Danecki: A megosztott idő egysége, Budapest, 1973.
15. Delors, J.: Indicateurs sociaux (Társadalmi indikátorok) Páris, Sédés, 1972.
16. Dumszédier, J.: Vers une civilisation du loisir (A szabad idő civilizáció felé). Paris, Éd. du Seuil. 1962.
17. Dumazedier, J.: Sociologie empirique de loisir (A szabad idő empirikus szociológiája). Paris, Éd du Seuil, 1974.

18. Douglas, J.: (szerk.): Understanding Everyday Life (A mindennapi élet megértése), London, Routledge and Kegan Paul, 1970.
19. Duncan, O.—Schnore, L.: Cultural, Behavioral and Ecological Perspectives in the Study of Ecological Organization (Kulturális, viselkedési és ökológiai perspektívák az ökológiai szervezet vizsgálatában), American Journal of Sociology, 1959, szept.
20. Fedorenko, G. P.: A szocialista életmód komplex gazdasági-társadalmi modelljéről. „Ekonomicszkaja Gazeta”, 1974. 2. (Kivonatossal: „Munkaügyi Szemle”, 1974. 5. sz.)
21. Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. Köztársasági és Jogi Könyvkiadó, 1969.
22. Filipova, B. (szerk.): Socialist Ways of Life (Szocialista életmódok). „Society and Leisure”, 1972. 3. különszám.
23. Fukász Gy.: A szabadszombat bevezetésének hatása a munkások hétvégi tevékenységének alakulására, Szociológia, 1973. 4. sz.
24. Gans, H. J.: Urban Villagers (Városlakó falusiak). Boston, 1962.
25. Gazsó F.—Pataki F.—Várhegyi Gy.: Diákéletmód Budapesten. Gondolat Könyvkiadó, 1971.
26. Glezerman G.: Lenin- és a szocialista életmódforma kialakulása. „Társadalmi Szemle”, 1974., 4. sz.
27. Goldthorpe, J. H. et. al.: The Affluent Worker in the Class Structure (A jómódú munkás az osztálystruktúrában). London, Cambridge University Press, 1969.
28. Gordon, L. A.—Klopov, E. V.: Cselovek poszle rabota (Az ember a munka után). Moszkva, Nauka, 1972.
29. Gordon, L. A.—Klopov, E. V.: A Szovjetunió munkásosztályának szociális fejlődése. In: A társadalmi rétegződés kérdése a szovjet szociológiai szakirodalomban. Szociológiai füzetek. 7. 1974. Eredetileg megjelent: „Vaproszi Filozifii”, 1972. 2. sz.
30. Halbwachs, M.: The Psychology of Social Class (A társadalmi osztályok pszichológiája), London, Heinemann, 1959.
31. Hankiss Elemér—Manchin Győző: Szempontok, az élet „minőségének” szociológiai vizsgálatához — Valóság, 1976. 6. sz. 20. o.
32. Heller Á.: Hipotézis egy marxista életelmülethez, Magyar Filozófiai Szemle. 1970. 5. és 6. sz.
33. Illner, M.—Poret, M.—Filackova, J.: Indicators of the Way of Life in Czechoslovak Society, Methodological Problems and Possible Solutions (Az életmód indikátorai a csehszlovák társadalomban; metodológiai problémák és lehetséges megoldások). Prága, 1974.
34. D'Iribarne, Ph.: Indicateurs sociaux (Társadalmi indikátorok), Páris, Cerebe, 1973.
35. Johanson, S.: The Level of Living Survey: a Presentation (Az életszínvonal vizsgálat bemutatása). „Acta Sociologica”, 1973. 3. sz.
36. Kaufman, F.: „Soziale Indikatoren” in der Bundesrepublik Deutschland. (Társadalmi indikátorok a Német Szövetségi Köztársaságban). „Zeitschrift für Sociologie”. 1974. 2.
37. Kemény I.: A magyar munkásosztály rétegződése, Szociológia, 1972. 2. sz.
38. Koralewecz-Zebik, J.: The Structure and Consistency of a System of values (Egy értékrendszer struktúrája és konzisztenciája). „Polish Sociological Bulletin”, 1971. 4. sz.

39. Köpeczi Béla: Életmód és tudat. „Társadalmi Szemle”, 1976. 4. sz., 76. old.
40. Kulcsár Kálmán: A könyv, a színház és a zene a budapesti ifjúság életében. „Valóság”, 1960. 2. sz.
41. Kulcsár Kálmán (szerk.): A szociológia ágazatai, Kossuth Könyvkiadó, 1975.
42. Lenin Összes Művei. 25. köt. Kossuth Könyvkiadó, 1970.
43. Lenin Válogatott Művei. 3. köt. Kossuth Könyvkiadó, 1967.
44. Lewis, O.: The Culture of Poverty (A szegénység kultúrája). In: Anthropological Essays. New York, Random House, 1970.
45. Litván Gy.: Magyar munkásszociográfiák. Kossuth Könyvkiadó, 1974.
46. Losonczi Á.: Az életmódról. MTA Szociológiai Kutató Intézet Kiadványai. Budapest, 1973.
47. Losonczi Á.: Életmód- és társadalmi változások. „Szociológia” 1972. 2. sz.
48. Machonin, P. et. Al.: Česhoslovenská společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace. (A csehszlovák társadalom. A társadalmi rétegződés szociológiai elemzése.) Pozsony, Epona, 1969.
49. Manszurov, N. sz.: The Way of Life of a Personality; an Experience in Building a System of Indicators (A személyiség életmódja: az indikátorrendszer felépítésének tapasztalatai), Moszkva, 1974.
50. Miller, S. M.—Riesman, F.: Social Class and Social Policy (Társadalmi osztály és társadalompolitika). New York, Basic Books, 1968.
51. Miller, S. M.: The American Lower Class. A Typological Approach (Az amerikai alsó osztály: tipológiai megközelítése). „Social Research”. 1964. 1. sz.
52. Mód A.-né—Kozák Gy.: A munkások rétegződése, munkája, ismeretei és az üzemi demokrácia a Dunai Vasmű két gyárrészlegében, Akadémia Kiadó, 1974.
53. Moore, W. E.—Cheldon, E. B. (szerk.): Indicators of Social Change (A társadalmi változás indikátorai), New York, Russel Sage Goundation, 1968.
54. Nemes F.—Szelényi I.: A lakóhely mint közösség. Akadémia Kiadó, 1967.
55. Pataki Ferenc: Kollektivizmus és szocialista életmód. „Valóság”, 1976, 6. szám, 7. old.
56. Petrušev, V. D.—Kolgiakov, V. G.: Bjudzset vremenyi gorodszko naszeljenyija. Sztatisztika, Moszkva, 1971.
57. Rézler Gy.: Magyar gyári munkásság, Szociális helyzetkép. Budapest, 1940.
58. Rézler Gy.: Egy magyar textilgyár munkástársadalma. Budapest, 1943.
59. Rogovin, V. Z.: Relationship of the Categories „The Quality of Life” and „The Way of Life” (A létminőség és az életmód kategóriái közötti kapcsolat). Moszkva, 1974.
60. Rudas, J.: Tevékenység típusok és intézmények fiatal ipari dolgozók szabad idejében („Szociológia”), 1973. 4. sz.
61. H. Sas J.—Sípós J.: 1700 parasztcsalád művészi érdeklődése és ízlése „Valóság”, 1963, 5. sz.
62. H. Sas J.: Életmód és család. Az emberi életviszonyok alakulása a családban. MTA Szociológiai Kutató Intézet Kiadványai, Budapest, 1973.
63. H. Sas Judit: Kutatási jelentés a 20—50 éves családtagokról a városi népesség körében. MTA Szociológiai Kutató Intézete, Budapest, 1944. (kéziratban)

64. Somlai P. (szerk.): A szovjet szociológia a huszas években. Szociológiai füzetek. 2. 1971.
65. Scheuch, E.—Mayersohn, R.: Soziologie der Freizeit (A szabad idő szociológiája). Stuttgart, 1973.
66. Shibutani, T.: Society and Personality. An Interaktionist Approach to Social Psychology (Társadalom és személyiség. A szociológiai interakcionista megközelítése), Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1961.
67. Shostak, A. B.: Blue-collar Life (A kékgallérosok élete). New York. Random Houze, 1969.
68. Szalai S. (szerk.): The Use of Time. Daily Activities of Urban and Suburban Populations in Twelw Countries (Az idő felhasználása. A városi és szuburbán népesség tevékenységei tizenkét országban), Hága, Mouston, 1972.
69. Szalai Sándor: Differential Evolution of Time — Budget for Comparative Purposes. (Az „időfelhasználás” történelmi kulturális és pszichológiai meghatározóinak részletesebb elemzése), A „Companing Nations” kötetben, Yale University Press; New Haven, 1966.
70. Szalai Sándor: A nők helyzete a mai nemzetközi időmérleg-kutatás tükrében (Az ENSZ által a nemzetközi Nőév világkonferenciájának hivatalos dokumentumaként kiadott, eredetileg angol nyelvű tanulmány magyar szövegváltozata), — „Szociológia”, 1975, 2. szám, 209. old.
71. Szántó M.: Munkaidő csökkentés és életmód. Akadémia Kiadó, 1974.
72. Szántó M.: Egy kísérleti felmérés módszertani tapasztalatai. „Magyar Filozófiai Szemle”, 1961. 3. sz.
73. Szántó M.: Életmód, művelődés, szabad idő. Akadémia Kiadó, 1967.
74. Szántó M.: Gondolatok a szabad idő értékéről. „Szociológia”, 1973. 2. szám.
75. Szelényi I.—Konrád Gy.: Új lakótelepek szociológiai problémái. Akadémiai Kiadó, 1969.
76. Szelényi I. (szerk.): Városshociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973.
77. Sztrumilin, S. G.—Piszarenko, E. E.: Szocialisztycseszkij obraz zsziznyi. Putyi szoversensztvovanyija jevo matyerijalnoj osznovi. (A szocialista életmód Az anyagi alapjai megjavításának útjai). „Voproszi Filozofiji”, 1974. 4. sz.
78. Sztrumilin, S. G.: Problemi szvobodnova vremeni, i „Vnarabocses vremja trudjascsihszja”, — Izdatyelysztvo Szibirszko Otgyeljnyija HNSZSZSZSR, Novoszibirszk, 1961.
79. Turgonyi J.—Ferge Zs.: Az ipari munkásnők munka- és életkörülményei. Kossuth Könyvkiadó, 1967.
80. Varga Károly: Az időmérleg-kutatások; VIII. Szociológiai világkongresszuszról — 48. old. „Szociológia”, 1975, 1. sz.
81. Wesolowski, W.: Zroznicowanie spoleczne (Társadalmi rétegződés). Wroclaw, Ossolinuem, 1970.
82. Wileox, L. et al.: Social Indikators and Societal Monitoring (Társadalmi indikátorok és társadalmi szintű megfigyelési rendszer). Amszterdam. Elsevier 1972.
83. Zapf, W.: Zur Messung der Lebensqualität. (Az életminőség méréséhez). „Zeitschrift für Soziologie”, 1972. 1. sz.

84. Zdravomiszlov, A.—Rozsina, N.—Jadov, V.: Cselovek i jevo rabota (Az ember és munkája). Moszkva, 1967.
85. Zdravomiszlov, A.: The Way of Life and Typology of Personality (Az életmód és a személyiségtipológia), Moszkva, 1974.
86. Young, M.—Willmott, P.: Family and Kinship in Eastern London (Család és rokonság Kelet-Londonban), London, 1957.

Rezime

Noviji rezultati u istraživanju „načina života” kao obuhvatnijeg oblika sociologije potrošnje

Činjenica je, da je ovaj rad pripremljen na simpozijum, čija je tematika bila određena (u organizaciji Ekonomskog fakulteta u Subotici). Cilj je bio, rasvetliti, i što šire prikazati rezultate, zadatke i nastojanja, koji su postignuti u jednoj mladoj grani sociologije, u istraživanjima „načina života”, širom sveta. Zbog ovakvog prilaza materiji, dublja analiza je nemoguća, a izostavljeni su neki značajni momenti, kao što je istraživanje slobodnog vremena itd.

U radu se najpre razčlanjavaju različita shvatanja o pojmu načina života, o nastanku empirijskih istraživanja na zapadu, pa i u istočnim zemljama. Metodološki problemi i modeliranje „kvaliteta života” dokazuju samo kolebanja i nedovoljnu sistematičnost u proučavanju svakidašnjeg života čoveka, vezanog za rad i društvene odnose. Rad posebno ističe formiranje socijalističkog načina života, počev od praktičnih težnji Oktobarske revolucije (iz dela V. I. Lenjina), pa sve do današnjice, kada Sovjetski naučnici uporno nastoje da izgrade jedan kompleksni društveno-ekonomski model načina života. Amerikanci su oduvek bili empiristi u ovoj nauci; danas i oni teže da planski pristupe izradi društvenog sistema indikatora, koji bi bio pozvan da prati sve društvene promene u društvu, koje utiču na način života.

U modeliranju društvenih indikatora načina života danas se može očekivati međunarodna kooperacija, sa upoređivanjem istraživanja. Ovakva težnja će svakako doprineti napredku sociološke teorije makrodruštvenih procesa.

Resümee

Neuere Ergebnisse in der Forschung „der Lebensweise” als eine umfassende Form der Verbrauchssoziologie

Tatsache ist, daß diese Arbeit für ein Symposium vorbereitet wurde, deren Thematik voraus (in der Organisation der Ökonomischen Fakultät Subotica bestimmt wurde). Der Zweck dieser Arbeit war die Aufgaben und das Streben in einem jungen Zweig der Soziologie, in der Forschung der „Lebensweise” zu beleuchten und ihre Ergebnisse zu schildern, die auf der ganzen Welt erzielt worden sind. Wegen eines solchen Zutritts zum Thema ist eine tiefgreifendere Ana-

lyse unmöglich und so sind auch einige bedeutende Momente ausgelesen, wie die Forschung der Freizeit usw.

In der Arbeit werden zuerst die verschiedenen Auffassungen vom Begriff der Lebensweise, das Entstehen der empirischen Forschungsmethoden im Westen aber auch in Ostländern erörtert. Die methodologischen Probleme und das Modellieren des „Lebensqualitäts“ beweisen nur das Schwanken und die ungenügende systematische Forschung des Alltagslebens der Menschen, das an die Arbeit und an die Gesellschaftsbeziehungen gebunden ist. Diese Arbeit hebt genau das Formieren der sozialistischen Lebensweise hervor, von den praktischen Streben der Oktoberrevolution (Lenins Werke) aus bis zu der heutigen Zeit, in der die sowjetischen Gelehrten beständig an der Aufbau eines komplexen gesellschaftlichen-ökonomischen Modells der Lebensweise arbeiten. Die Amerikaner waren immer Empiristen in dieser Wissenschaft; heute versuchen sie auch planmäßig zu der Aufbau eines Indikators des Gesellschaftssystems zu treten, der dazu berufen wäre, alle jene gesellschaftlichen Veränderungen zu betrachten, die auf die Lebensweise Einfluß haben.

Im Modellieren der Gesellschaftsindikatoren für die Lebensweise kann man heute eine internationale Zusammenarbeit, zum Vergleich der Forschungen, erwarten. Ein solches Streben wird bestimmt zur Entwicklung der soziologischen Theorie von makrogesellschaftlichen Vorgängen beitragen.